

УДК 94 (477.86)

**ОСОБЛИВОСТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УСРР У 1920-х РОКАХ
НА ПРИКЛАДІ ПОЛЬСЬКОЇ ТА НІМЕЦЬКОЇ МЕНШИНИ****Євген СІНКЕВИЧ***Черкаський національний університет імені Б. Хмельницького,
кафедра всесвітньої історії і міжнародних відносин
бульвар Шевченка, 81, Черкаси, Черкаська область, 18000**e-mail: e.sinkevych@gmail.com**DOI: 10.15330/gal.35.70-82**ORCID: 0000-0001-5729-1644*

Невід'ємною складовою частиною історії України є історія окремих національних груп, які мешкали на її теренах. Народ України віддавна окрім титульної нації українців складався з росіян, євреїв, поляків, німців, греків, вірмен та інших національних груп. Особливою віхою в історії України стали події, що розгорнулися на завершальній стадії і по завершенні Першої світової війни. Початок 1920-х років в Україні ознаменувався вибухонебезпечним загостренням міжетнічних відносин, безпосередньою основою якого було катастрофічне погіршення умов господарювання та голод, що торкнувся всіх етнічних груп¹. Давалися взнаки наслідки Першої світової війни, політика “воєнного комунізму”, братовбивча громадянська війна, не вирішене аграрне питання. В українській історіографії і дотепер системно і всебічно не досліджені особливості соціально-економічного та культурного розвитку українського суспільства в контексті національної політики радянської держави, місця сільських рад у суспільно-політичних і соціально-економічних перетвореннях на селі, не визначено наскільки сільські ради виконали функцію основного структурного елемента при розбудові радянської влади. Перехід до НЕПу, передача владних повноважень на селі сільським радам, політика “коренізації” мали на меті підготувати передумови для покращення ситуації щодо управління аграрним сектором економіки, проведення політичної лінії ВКП(б) на селі. Яким чином ці зміни були підкріплені законодавством і конкретними діями центральних та місцевих органів алади розглянемо на прикладі польської та німецької національної меншини в УСРР у 1923–1929 роках і ролі сільських рад у процесі “радянзації” села.

Ключові слова: “радянзації” села, НЕП, німецька національна меншина, польська національна меншина.

Національне питання загалом, становище національних меншин, соціально-економічні перетворення на селі у 1920-х роках привернули увагу іноземних та українських дослідників. Радянська влада змушена була рахуватися з прагненнями національних меншин до збереження своєї мови і культури. Крім того, запроваджуючи політику “корнізації” ідеологи комунізму намагалися використати кроки на зустріч народам колишньої Російської імперії з пропагандистською метою. Історіографія “коренізації” достатньо розлога.

Наріжні проблеми соціально-економічних і культурних перетворень українського села в 1920–1930-х років досліджено в дисертації Леоніда Новохатько². Однак, дисертант лиш побіжно торкнувся діяльності сільських рад, проблематики пов'язаної з національними меншинами та наслідками політики “коренізації”. Освітні процеси в умовах культуно-національного відродження 1920-х років в Україні, розглянуто в статті Михайла Марчука³. Автор наводить цікавий статистичний матеріал, відслідковує динаміку шкіл національних меншин. Не залишилися поза увагою науковців і управлінські структури національних меншин на центральному та

¹ Якубова Л. Центральна комісія національних меншин при ВУЦВК та її місцеві органи. 1924–1934 рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : міжвідомчий зб. наук. праць. Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. 14. С. 329.

² Новохатько Л. Соціально-економічні і культурні процеси в Україні у контексті національної політики радянської держави (20-ті – середина 30-х рр. ХХ ст.) : автореф. дис. .... д-ра іст. наук. Київ, 1999.

³ Марчук М. Освітня політика в Україні в умовах національно-культурного відродження : етнонаціональні аспекти (1917 – кінець 1920-х років). *Етнічна історія народів Європи*. 2002. Вип. 12.

місцевому рівні, що були створені впродовж 1924–1934 років⁴. Суперечливі взаємини селян з радянською державою, збройні повстання та інші форми руху опору в українському селі досліджено у книзі італійського історика і джерелознавця Андреа Граціозі “Велика антиселянська війна. Більшовики й селяни 1917–1933 рр.”, яка вийшла друком у США⁵. Дослідник ввів до наукового обігу цілу низку документів, які дозволили скласти загальну картину подій у які були втягнуті селяни на українських теренах впродовж достатньо великого проміжку часу. Особливий інтерес викликає дослідження енциклопедиста Богдана Чірко, адже він зосередився на німецьких національних районах і сільських радах в Україні⁶. Аналіз перемін, що відбулися у життєдіяльності німецької національної меншини в УСРР здійснено в монографіях Володимира Євтуха⁷ та Івана Кулинич⁸. В свою чергу питанням втягування польської національної спільноти в соціалістичне будівництво у 1920-х роках зацікавилася Тетяна Зарецька⁹, а в дослідженні Людмили Гуцало зосереджено увагу на національно-територіальному районуванні¹⁰. Вагомим доповненням до вищезазначених праць є стаття Наталії Тітової¹¹ у якій дослідниця здійснила історико-правовий аналіз політики “українізації” на території Подільської губернії УСРР у 1920–1923 роках. Вплив “польського питання” на політику більшовиків України проаналізовано в статті дослідниці з Росії Олени Борисьон¹². В ній проаналізовано більшовицьку програму побудови соціалізму в УСРР, співвідношення політики “коренізації” національних меншин і політики “українізації” в умовах формування радянської влади на українських теренах. Дещо доповнює загальну інформацію про польські та німецькі сільські ради робота науковця з Миколаєва Ірини Міронової, яка розглянула національне питання в Україні загалом¹³. Комплексно досліджено ситуацію в аграрному секторі економіки України у 1920-х роках в колективній монографії під редакцією Станіслава Кульчицького¹⁴. Віддаючи належне авторам, які вивчали досліджувану проблематику, необхідно підкреслити, що сьогодні деякі з праць, їх висновки, фактологічна база вимагають суттєвого уточнення та доповнення.

Отже, окремі аспекти теми були предметом ґрунтовного дослідження, але нині сучасні вимоги історичної науки та соціальної практики вимагають подальшого опрацювання проблематики, наповнення її новим джерельним матеріалом.

Автор має на меті на фоні загальних соціально-економічних і культурних процесів в УСРР засередити увагу на становищі двох значимих національних меншин: поляках та німцях. Опираючись на розлогий джерельний матеріал, вважаємо за потрібне розкрити основні важелі впливу органів радянської влади на національні меншини в УСРР.

⁴ Якубова Л. Центральна комісія національних меншин (ЦКНМ) при ВУЦВК та її місцеві органи. 1924–1934 рр. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* Київ : Інститут історії України НАН України, 2005. Вип. 14. С. 329–365.

⁵ Graziosi A. *The Great Soviet Peasant War. Bolsheviks and Peasants, 1917–1933*. Cambridge : Ukrainian Research Institute Harvard University, 1997.

⁶ Чірко Б. Национальные немецкие районы и сельские советы : материалы к энциклопедии “Немцы России”. *Немцы Украины. Пилотный сборник*. Москва, 2002. Вип. 7. С. 160–163.

⁷ Євтух В. Німці в Україні (1920-і – 1990-і роки). Київ : ІНТЕЛ, 1994. 180 с.

⁸ Кулинич І. Нариси з історії німецьких колоній в Україні. Київ : Інститут історії України, 1995. 272 с.

⁹ Зарецька Т. Польське населення УСРР у 1920-ті роки: перехід до радянського способу життя. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : Міжвід. зб. наук. пр. 2006. Вип. 15.

¹⁰ Гуцало Л. Національно-територіальне районування в УСРР (20-30-ті роки ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. істор. наук. Київ, 2007.

¹¹ Тітова Н. Політика “українізації” на території Подільської губернії УСРР (1920–1923): історико-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. Ужгород, 2015. Вип. 30. Т. 1. С. 55–59.

¹² Борисенко Е. Влияние польского фактора на политику большевиков по национальному вопросу (большевики и украинский вопрос в 1917–1923 годах). *Революционная Россия 1917 года и польский вопрос: новые источники, новые взгляды*. Москва, 2009.

¹³ Міронова І. Національне питання в УРСР (1920–1980-ті рр.): проблеми та шляхи вирішення. *Історичний архів*. Миколаїв, 2017. Вип. 17.

¹⁴ Суспільство і влада в радянській Україні років непу (1921–1928) : колективна монографія / відп. ред. С. Кульчицький. Київ, 2015. Т. 2. 599 с.

Своєрідною базою для нового прочитання теми є документи обласних державних архівів Херсона, Миколаєва, Хмельницького, а також центральних державних архівів: Центрального державного архіву вищих органів влади України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України.

НЕП, “Коренізація” (“українізація”) та політико-правові аспекти аграрних перетворень в УСРР у 1920-х роках.

На початку 1920 року на українських теренах встановилася радянська влада. Створена у Москві у липні 1918 року і принесена в Україну на багнетах червоної армії КП(б)У¹⁵ з метою налагодження управління проголошеною УСРР зайнялася формуванням первинної управлінської ланки – рад. У березні-квітні 1920 року відбулися вибори до місцевих рад. У селах і на хуторах ради робітничих, селянських та червоноармійських депутатів створювались з розрахунку один депутат на 100 мешканців, але не менше 5 і не більше 50 депутатів на кожне поселення¹⁶. При сільрадах створювались і діяли секції: земельна, культурно-просвітницька, фінансова, адміністративно-господарська, санітарна та благоустрою.

Разом із тим політика “воєнного комунізму”, коли у селян конфісковували фактично все продовольство не стимулювала їх до розширення виробництва аграрної продукції. Тому, на X з'їзді ВКП(б), після тривалих дискусій, було ухвалено рішення перейти до Нової економічної політики (НЕПу), яка би стимулювала приватну ініціативу у всіх сферах економічного життя. Впровадження політики НЕПу не лише спричинило індивідуальну активність мешканців села в економічному плані, але й надало нову, більш автентичну форму сільського самоврядування¹⁷. Справді, воно весь час залишалося під контролем державної та партійної влади, але сільські ради, обрані в селах, звані в Росії “сельсоветами”, а “сільрадами” по-українськи, мали досить широкий спектр компетенцій щодо організації життя села. Це були основні адміністративні одиниці, організовані в СРСР на підставі постанови 8-го Всеросійського з'їзду Рад та постанови Всеросійського Центрального Виконавчого Комітету “Про сільські ради” від 26 січня 1922 року¹⁸. В Україні їх почали організовувати з 1923 року, тобто вже під час НЕПу. Як правило, вони охоплювали одне село, лише у випадках, коли воно було занадто малим, закон дозволяв охоплювати два та більше сіл. Для проведення виборчої кампанії та самих виборів вищі органи влади призначали виборчі сільські комісії. До їх компетенції входили відбір та реєстрація кандидатів у члени ради, оголошення дати виборів, а також організація передвиборчих акцій і голосування¹⁹. Рада обиралася строком на один рік населенням, що мало право голосу, за принципом одного члена ради на 100 осіб. Цього правила, однак, не дотримувалися жорстко, і найчастіше виборчі комісії встановлювали кількість кандидатів у члени сільської ради таким чином, щоб перевагу мали люди, що належали до незаможного прошарку мешканців села. Їх найчастіше характеризували як “бідняків”. Виборчі комісії мали право позбавити виборчих прав найбагатших селян за звинуваченням в участі в антирадянській діяльності або коли вони використовували найманих працівників у своєму господарстві²⁰. Якщо цього не зробила виборча комісія в даному населеному пункті, і така особа (звана “куркуль”) була запропонована кандидатом у сільську раду, то повноваженням окружної виборчої комісії такі особи вилучалися зі списку²¹. Таким чином забезпечувався класовий склад сільських рад. Вибраний комітет, тобто “виконком”, складався з числа обраних членів ради, які також формували президію сільської ради. Це був постійний орган виконавчої влади. До нього входили: голова ради,

¹⁵ ЦДАВОВ України. Ф. 1. Оп. 3. Спр. 250. Арк. 1.

¹⁶ Історія держави і права Української РСР (1917–1960). Київ, 1961. С. 173.

¹⁷ Przegląd prasy rad i zadania jaczejek LKZMU we wsi polskiej. *Głos Młodzieży*. 1927. 7 września. № 33. S. 8.

¹⁸ Красников В. Организационно-правовые основы деятельности местных органов власти в начале 1920–х гг. на материалах Тамбовской губернии. Тамбов, 2007. С. 17.

¹⁹ Белораменский В. Особенности современной концепции местного самоуправления. *Правоведение*. 1993. № 5. С. 36–44.

²⁰ Щоб не помилитись, запитай! Про позбавлення виборчих прав. *Червоний Плугатарь*. 1927. 4 лютого. № 140. С. 1.

²¹ ЦДАВОВ України. Ф. 413. Оп. 1 Спр. 468. Арк. 29–30.

заступник, секретар та вибрані члени, кількість яких залежала від розміру села. Перші троє були штатними працівниками. Крім того, в раді працював бухгалтер, як правило, одні або два адміністративні працівники та сторож. Раді були підпорядковані наявні школи, медичні пункти, бібліотеки та інші заклади культури. До компетенції рад входила реєстрація шлюбів, розлучень, народжень та смертей²².

Бюджет ради був наданий районною владою, але рада приймала рішення про його розподіл. У період НЕПу сільські ради могли вести господарську діяльність, тобто засновувати підприємства (наприклад, цегельні заводи), кооперативи та навіть контролювати роботу міліції на своїй території. Велика увага приділялася економічному розвитку села. Заохочувалася відгодівля худоби, передові технології обробки ґрунту, механізація та використання насіння хорошої якості²³. Успішних землеробів публічна пропаганда ставила за приклад, хоча в той же час не відмовлялася від стигматизації куркулів, але в період НЕПу їм не чинили перепон в економічному розвитку, – вони лише були усунені від політичного життя, їх не дозволяли обирати до сільських рад²⁴. Державна та партійна влада маніпулювала виборами таким чином, що в них не було “класових ворогів”, але на початку 1920-х політизація в селах була настільки слабкою, що єдине, що вони могли зробити, це спробувати забезпечити, щоб селяни-бідняки мали перевагу в радах.

Вже на початку 1920-х років, враховуючи національну структуру в окремих місцевостях Радянської України, було вирішено, що сільські ради повинні мати національний характер. Це було здійснено відповідно до принципів так званої “ленінської національної політики”, яка мала показати світові, що національного гніту в Країні Рад немає. Спочатку воно здійснювалося через два відділення – Внутрішніх Справ та освіти. Секції національних меншин також були виділені в Центральному Комітеті Комуністичної партії (більшовиків) України (КП(б)У) та в місцевих комітетах цієї партії. Дана справа була всебічно врегульована лише в 1924 р., створенням органу, що координував питання національних громад в масштабах республіки у формі ЦК національних меншин, що діяв при Всеукраїнському Центральному Виконавчому Комітеті.

Постановою ВУЦВК та РНК “Про залучення сільрад та волвиконкомів до проведення натурподатку” від 11 квітня 1922 року місцеві податкові органи, організовані у 1921 році, були розформовані, а на сільради покладено обов’язки та відповідальність за укладання списку платників, нагляд за виконанням податку та примушення платників до його здачі під загальним керівництвом продовольчих органів²⁵. Проводячи достатньо жорстко політику радянзації політичного і економічного устрою радянська влада з метою навернення на свій бік не російського населення пішла на певні кроки, що отримали назву “коренізація”²⁶, а в УСРР – “україназація”²⁷. Під тиском національних рухів та усвідомленням слабких позицій більшовицької влади серед населення національних окраїн, рішенням XII з’їзду РКП(б) (1923 р.) був розпочатий процес “коренізації” партійного і державного апарату. Коренізація полягала в залученні національних кадрів до державного управління. Політика “коренізації” мала тимчасовий характер,

²² Камінська Н. Місцеве самоврядування: теоретико-історичний і порівняльно-правовий аналіз. Київ, 2010. С. 65.

²³ Coraz lepiej. *Głos Młodzieży*. 1927. 28 września – 2 października. № 36. S. 8; Trzeba stanąć bliżej do mas.. *Głos Młodzieży*. 1927. 5 października. № 37. S. 8.

²⁴ Підвищуйте роботу рад. *Червоний Плугатарь*. 15. 07. 1927. № 187. С. 3.

²⁵ Собрание узаконений и распоряжений рабоче-крестьянского Правительства Украины. Харьков, 1922. № 17. Ст. 279.

²⁶ Чистяков О. Коренизация государственного аппарата национальных районов в первые годы советской власти. *Правоведение*. 1965. № 1. С. 164–168.

²⁷ Борисенко Е. Концепции “украинизации” и их реализация в национальной политике в государствах восточноевропейского региона (1918–1941 гг.) : дис. .... д-ра ист. наук. Москва, 2015; Борисенко Е. Обговорення проблем українізації вищим партійним керівництвом у 1922–1923 рр. *Український історичний журнал*. Київ, 2000. № 4; Тітова Н. Політика “україназації” на території Подільської губернії УСРР (1920–1923 роки): історико-правовий аналіз. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право*. 2015. Вип. 30. Т. 1. С. 55–59.

лише з тактичною метою стабілізації більшовицької влади в національних республіках. Поруч з цими процесами у 1923–1925 рр. в керівництві ВКП(б) розгорнулася внутрішньо-політична боротьба. Кінець 1923 р. – одна з важливих “критичних точок” історичного процесу, оскільки саме в той період на зміну касті “професіональних революціонерів”, до керівництва партією і державою прийшла сталінська номенклатура²⁸.

Динамічно розвивалася ситуація й в Україні. Із 1920 по 1925 рр. діяла Українська комуністична партія (УКП), яка була створена в Харкові. Її очільники Ю. Мазуренко, А. Річицький, О. Авдієнко (Укапісти) намагалися поєднати національні особливості та соціальні лозунги²⁹. Більшість членів УКП були відвертими самостійниками. У своїй пропаганді українські націонал-комуністи піддавали критиці політичний курс КП(б)У, який, на їх думку, не відповідав національним інтересам України. На відміну від українських більшовиків, які проводили курс на багатосторонню інтеграцію УСРР в союзне об’єднання радянських держав, укапісти пропагували максимальну державну автономію в рамках Союзу, виступаючи за створення власної Червоної Армії, Всеукраїнського профспілкового центру, самостійних наркоматів, підготовку національних кадрів для управління державою та повноцінне проведення українізації. У цьому зв’язку можна стверджувати, що питання державності було основним у протиріччях між двома компартіями України (створеною у Москві та створеною в Харкові). Навіть після ліквідації УКП ідеологія українського націоналкомунізму продовжувала впливати на державотворчі процеси в Україні до початку 1930-х рр.

На хвилі національного відродження в Україні вже у КП(б)У виникло так зване “націонал-ухильництво” – форма націонал-комунізму, представники якого намагалися поєднати комунізм з національним рухом. Його речниками в Україні стали народні комісари освіти Микола Скрипник і колишній представник “боротьбістів”³⁰ Олександр Шумський, який висловлювався за розширення “українізації”. Своє бачення він виклав на Пленумі ЦК КП(б)У в квітні 1925 року. Вважав, що партійний апарат ставиться до “українізації” як до повинності зачасти саботуючи цей процес, тому висловлювався за заміну надісланих з Мокви партійних апаратчиків місцевими кадрами, висловлювався за розширення функціонування української мови у всіх сферах повсякденного життя. Йосип Сталін вважав, що Олександр Шумський плував “українізацію” партійного апарату з “українізацією” пролетаріату. Розпочалася критика народного комісара освіти УСРР. У лютому 1927 року Олександра Шумського було звільнено з посади.

Після Олександра Шумського народним комісаром освіти став Микола Скрипник. Він вважав, що Україна повинна мати власну мову, літературу і мистецтво. Микола Скрипник критикував сталінську тезу “про загострення класової боротьби” і намагання Мокви втручатися у внутрішнє життя УСРР. Під час обговорення проекту Закону СРСР про землекористування, виступив проти пункту, яким передбачалося, що земля є власністю СРСР, а не республік. На початку 1930-х років розпочалося згортання політики “українізації” (“коренізації”), активізувалася боротьба з “націоналізмом”. Миколу Скрипника було усунуто з посади народного комісара освіти УСРР.

Поряд з “українізацією” у 1920-х рр. державна політика у галузі національних відносин передбачала реалізацію спеціальних заходів сприяння політичному і культурному розвитку національних меншин. Тому, окрім успіхів у запровадженні української мови в середовищі радянського і партійного апарату в Україні відбувалися й позитивні зміни щодо мови національних меншин, впершу чергу в місцях їх компактного проживання. Характерно, що це спостерігалось не тільки на рівні окремих сільрад, але й поетапно охоплювало листування (звіти, розпорядження тощо) з центральними органами, що були уповноважені вести роботу з національними районами та сільрадами³¹. На місцях концепція “коренізації” часто набувала “само-

²⁸ Дорошенко М. Боротьба за владу рад у більшовицькій партії в 1923-1925 роках та її вплив на розстановку сил у партійно-державній верхівці УСРР. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки*. 2004. Вип. 10. С. 92–102.

²⁹ Дірявка Ю. Розвиток національної ідеї УЕП. *Грані*. 2011. № 3 (77). С. 124.

³⁰ Українська комуністична партія (боротьбістів) діяла впродовж 1918–1920 рр.

³¹ ДАХО. Ф. 2. Оп. 1. Спр. 1409. Арк. 65, 73; ЦДАВО України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 347. Арк. 8.

діяльного” трактування. Так, до прикладу, Миколаївське округове бюро у справах національних меншин у вересні 1925 року умовою переведення діловодства національних сільрад на рідну мову визначило, щоб їхнє населення становило “виключно нацменшість”. Це змусило Центральну комісію у справах національних меншостей при ВУЦВК вказати на невідповідність рішення декрету ВУЦВК від 1 серпня 1923 року “Про рівноправність мов”³².

Для об’єктивного розуміння взаємин радянської влади та національних меншин потрібно враховувати, що в основі двоякої національної політики РКП(б), як і всієї іншої, був класовий принцип, ідея диктатури пролетаріату (і його державної форми – рад депутатів) та перманентної світової революції. Тому “вільний розвиток” національних меншин, проголошений 1917 року Раднаркомом РСФРР у “Декларації прав народів Росії”, міг відбуватися лише на таких ідейних засадах. Це особливо виявилось після вимушеної зміни національної політики РКП(б)-КП(б)У 1921–1923 роках. Закріплений курс на забезпечення прав національних меншин реалізовували в УСРР спеціалізовані державні органи – Відділ національних меншин при НКВС, Центральна комісія національних меншин при ВУЦВК, Раднацмен у складі Наркомосу під постійним контролем організаційних підрозділів КП(б)У. Результатом діяльності цих структур стало формування національних адміністративно-територіальних одиниць, створення мережі національних правоохоронних органів, використання рідної мови в роботі державного апарату, розвиток мережі національних шкіл, видання літератури мовами національних меншин тощо. У 1924/1925 навчальному році в УСРР діяло 1565 російських, 566 німецьких, 342 єврейські, 255 польських, 43 болгарські, 10 чеських, 3 вірменські та 1 шведська (всі за мовоювикладання) шкіл³³.

Із метою управління процесами “коренізації” було створено мережу спеціалізованих адміністративних, культурноосвітніх, наукових установ. У структурі органів державної влади сформовано спеціальні органи, що проводили роботу серед національних меншин – відділ національних меншин при Наркоматі Внутрішніх Справ та Центральну Комісію у справах національних меншин при ВУЦВК. Робота серед національних меншин знайшла відображення в діяльності адміністративних і судових органів. Створювалися так звані “національні камери”, де діловодство велось мовами меншин. У 1926 році вже більше ніж 200 судових і слідчих органів вело документацію мовами національних меншин, що за даними Наркомату юстиції, цілком задовольняло вимоги республіки в цьому питанні³⁴.

Важливе місце радянська влада відводила боротьбі проти так званих “куркулів” і “перешитку” буржуазного ладу – релігії, що уособлювалася з проповідями священників різних релігійних конфесій. У цьому контексті пильна увага придлялася пропаганді досягнень соціалістичного будівництва в соціально-економічній і культурно-національній царині. Меншини отримали власні періодичні видання, де висвітлювалися переваги нового соціального ладу, повсякденне життя та проблеми з якими доводилося стикатися. Зокрема польською мовою накладом три тисячі примірників виходив щотижневик “Серп”, накладом дві тисячі примірників двотижневик для молоді “Голос млодежі” і накладом дві тисячі примірників журнал для дітей “Будь готов”. Накладом вісім тисяч примірників друкували щотижневик “Дас нейе Дорф” і накладом дві тисячі примірників двотижневик для німецької молоді “Ді саат”³⁵.

Маємо зазначити, що організаційне оформлення національних адміністративно-територіальних одиниць почалося ще до 1923 році з виділення німецьких, згодом болгарських, грецьких та чеських сільрад, а дещо пізніше – польських, єврейських, російських. Це пояснювалося тим, що стосовно поляків необхідно було враховувати моменти, які перепліталися з питанням про так званих “українців-католиків”. Утворення рад проходило згідно з волевиявленням

³² Козирева М. Мовна політика в національних адміністративно-територіальних одмінцях України 1920–30-х рр. як політологічний чинник. *Наукові праці Чорноморського державного університету ім. П. Могили*. 2012. Вип. 192. Т. 204. С.69.

³³ Марчук М. Освітня політика в Україні в умовах національно-культурного відродження: етнопонаціональні аспекти (1917 – кінець 1920-х років). *Етнічна історія народів Європи*. 2002. Вип. 12. С. 98.

³⁴ Іванова Т. Національна політика в РСР у 1920-ті рр. *Науковий вісник МНУ ім. В. О. Сухомлинського*. Миколаїв, 2014. Вип. 3.38 (110). С 107.

³⁵ ЦДАВОВ України. Ф. 1. Оп. 20. Спр. 2172. Арк. 11.

мешканців відповідних населених пунктів. Необхідно взяти до уваги, що центральна влада з певною недовірою ставилася до національних меншин. Їх розглядали як свого роду “п’яту колону” (Німеччини, Польщі), тому малося на меті переселити представників національних меншин з прикордонних районів у центральні³⁶.

Центральна влада перебувала у постійному пошуку оптимальної управлінської моделі і територіального поділу. На початку 1923 року змінився адміністративно-територіальний поділ України: на базі ліквідованих повітів і волостей, що були успадковані від Російської імперії, створено округи та райони, укрупнені всі адміністративно-територіальні одиниці, у тому числі сільські ради, де кількість населення повинна була нараховувати не менше тисячі мешканців³⁷. Населені пункти, об’єднувані сільрадою, знаходились на відстані не більше 3–6 верств від неї. Зменшення цих показників допускалося лише у випадку створення національних адміністративних одиниць – сільрад та районів, де переважна кількість мешканців не належала до української національності. На території Херсонської губернії, до складу якої входила більшість населених пунктів нинішньої Миколаївської області, виконання цих умов у багатьох випадках було складним як через вкрай нерівномірну щільність населення (75,5 осіб на 1 кв. в. у Балтській окрузі та 30,2 особи на 1 кв. в. у Херсонській), так і внаслідок неоднакової кількості населених пунктів, що були об’єднані однією сільрадою за вказаною ознакою (2,5 населених пункти на 1 сільраду в Балтській окрузі порівняно з показником 4,5 – у Херсонській та 5,5 – в Одеській окрузі). Крім того, необхідно було врахувати умови зв’язку, національний склад мешканців, їх матеріальний стан в окремих населених пунктах та інше. Незважаючи на вказані несприятливі умови організацію сільрад було визнано порівняно успішною. Так, наприклад, при загальній кількості сільрад 1079, усього 5% охоплювали населені пункти з кількістю мешканців менше 1000. У більшості випадків сільради були розподілені більш-менш рівномірно: у Балтській окрузі на сільраду припадало у середньому 2533 особи, в Єлисаветградській – 2317, у Миколаївській – 2335, в Одеській – 2405, у Первомайській – 2404, у Херсонській – 2713. Після реформи сільради отримали функції та повноваження колишніх волосних виконкомів.

Разом із тим, аналізуючи Звіт про роботу Бюро національних меншин за період з 1 жовтня до 31 грудня 1924 року, бачимо, що національне районування мало значні результати. Так, у зазначений період було виділено самостійних сільрад: німецьких – 42 з кількістю поселень 163, болгарських – 31 з кількістю поселень 47, польських – 2 з кількістю поселень 2, білоруських – 1, албанських – 1, молдавських – 1, чеських – 1, єврейських – 4 з кількістю поселень – 6³⁸.

Центральні органи влади намагалися максимально контролювати процеси пов’язані із життєдіяльністю національних меншин. У 1924 році при ВУЦВК було створено Центральну комісію у справах національних меншин, яка відіграла винятково важливу роль в організації суспільного життя національних меншин, сприяла втіленню заходів, що впливали з національної політики радянської влади³⁹. На IV сесії ВУЦВК VIII скликання від 19 лютого 1925 року було прийнято резолюцію “Про низове районування”, якою визнано правильною проведену роботу з корегування низового районування як загалом, так і в частині виділення самостійних національних адміністративно-територіальних одиниць. Ставилось завдання терміново провести роботу з поширення мережі сільрад шляхом виділення у сільради населених пунктів, що мають 1000 та більше мешканців, а також для національних меншин – 500 мешканців; у важливих випадках, з дозволу окружних виконкомів, організувати сільради в населених пунктах з 500 мешканцями, якщо до інших центрів сільрад відстань більше 5 верств. Надаючи національним меншинам можливість розвивати свою культуру та мову, визнано необхідним надалі створювати окремі національні райони та сільради⁴⁰. Конституція УСРР 1925 року, що

³⁶ ЦДАВОВ України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 347. Арк. 3, 4.

³⁷ Основные принципы нового административного деления. *Бюллетень НКВД УССР*. 1922. № 9. Ст. 8.

³⁸ ЦДАВОВ України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 17. Арк. 92.

³⁹ Марчук М. Освітня політика в умовах національно-культурного відродження: етнонаціональні аспекти (1917 – кінець 1920-х років). *Етнічна історія народів Європи*. 2002. Вип. 12. С. 98.

⁴⁰ Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. Харьков, 1925. № 13–14. С. 99.

відповідала основним положенням Конституції СРСР 1924 року надавала широке поле діяльності та повноважень сільським радам, яких в Україні нараховувалося 10314 (в тому числі 549 національних).

У процесі національного районування вважалося принципово необхідним виділення самостійних районів і сільрад із німецьких колоній. Німецькі колонії повинні нараховувати не менше 300 господарств або ж 12000 осіб населення; в інших місцевостях з німецьким населенням створювалися німецькі сільради. Відштовхуючись від таких засад, почали з'являтися пропозиції щодо виділення окремих німецьких районів, а саме: Ландау, з кількістю населення близько 20 тис. осіб у Миколаївській окрузі Одеської губернії. Після поділу 1923 року на нові райони частина німецьких сільських та волосних рад була зовсім ліквідована, частина – роз'єднана і віднесена до інших районів. Німецьке населення в більшості сільських рад не мало своїх представників, на чолі сільрад та районних виконкомів стояли переважно працівники, які не знали ні побуту, ні мови німецького населення⁴¹. Неохоче німці поповнювали партійні ряди. Так по дільниці Ландау нараховувалося всього 2 партпрацівника німецької національності. У Варварівському районі Миколаївщини, де зосереджувалося більшість німецьких колоній вдалося на перших порах організувати тільки 3 сільбуду (будинки культури) тощо⁴².

На виконання завдань уряду на території Миколаївської округи були проведені певні зміни. Зокрема, постановою ВУЦВК та РНК УСРР “Про створення на території Одеської губернії Ландауського району” від 30 квітня 1925 року на території округи було створено новий Ландауський район з переважаючим німецьким населенням з центром у колонії Ландау в складі: Зульцької, Йоганестальської, Карлсруеської, Катеринентальської, Ландауської і Шпеєрівської сільрад Варварівського району Миколаївської округи та Рорбаської, Вормської і Роштадської сільрад Березівського району Одеської округи⁴³. Доречно б було зауважити про те, що в травні 1926 року Ландауський німецький район перейменовано в Карл-Лібкнехтівський. Якщо у травні 1925 року в Миколаївській окрузі налічувалося 9 районів та 141 сільрада (у Вознесенському районі – 25 сільрад, в Очаківському районі – 10, у Варварівському – 12, у Ландауському – 11, у Миколаївському – 24, у Новоодеському – 11, у Привільнянському – 18, у Новобузькому – 20, у Володимирівському – 10), то вже у червні того ж року на засіданні Миколаївської округової адміністративно-територіальної комісії (протокол № 4 від 4–5 червня) було запропоновано організувати 160 сільрад, з них національних – 35 (німецьких – 14, молдавських – 6, єврейських – 3, білоруських – 1, болгарських – 1, російських – 10), тобто ліквідувати 6 сільрад і створити 25 нових⁴⁴. Певне напруження викликало виділення Гросс-Лібентальського німецького національного району. Та все ж у кінці серпня 1925 року на засіданні Президії Одеського окружного виконкому прийнято проект виділення Гросс-Лібентальського німецького національного району. На 1926 рік припадає створення Високопільського німецького національного району на території Херсонської округи⁴⁵.

Частина німецького населення, яка не поділяла політику радянської влади стосовно свободи віросповідання докладала значних зусиль з метою переєбратися поза межі СРСР і УСРР. Це стовувалося в першу черу німців-менонітів.

Якщо вести мову про польське населення, то воно було розпорошене по всій території України, 85 % його мешкало на Правобережжі. У направленій на місця в 1924 році “Інструкції про роботу комісій нацменшин при Губвиконкомах стосовно польського населення (для Київської, Волинської і Подільської губерній)” зверталася увага на ту обставину, що серцевиною польського населення Превобережжя є мешканці села. Вказувалося на необхідність врятувати потреби розвитку польської мови, а також приналежність поляків до римо-като-

⁴¹ Гуцало Л. Становлення та розвиток системи національного районування в Україні в 20-х роках ХХ століття. *Волинські історичні записки*. Луцьк, 2008. Т. 1. С. 72.

⁴² ДАМО. Ф. 1. Оп. 1. Спр. 116. Арк. 7–9.

⁴³ Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-Крестьянского Правительства Украины. Харьков, 1925. № 24. С. 178.

⁴⁴ Там само. С. 179.

⁴⁵ ЦДАВОВ України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 145. Арк. 57.

лицького обряду. Констатувалося, що радянська влада в середовищі селян польського походження опиралася переважно на найбіднішу верству населення. Тому, комітети незаможних селян організовані в товариства спільного обробітку землі при підтримці сільських рад мали стати основою розбудови радянського ладу на селі⁴⁶.

За даними неповного перепису 1920/1922 років поляків на теренах України налічувалося 309,8 тисяч осіб, з них 53 % мешкали у Волинській губернії. Серед польського населення мали місце міграційні процеси, відбувалася репатріація поляків після підписання Ризького договору, переселення з прикордонних районів на схід та за межі України. Добровільно виїздило з України до Польщі в першу чергу міське населення, інтелігенція: вчені (наприклад, засновник Херсонського природничого музею Й.Пачоський який став професором Познанського університету), письменники, журналісти, митці. За переписом 1924 року, в Україні проживало вже 239,429 тисяч осіб польської національності, з них 31 672 – у Подільській, 16 133 – Одеській, 42 203 – Київській, 6 190 – Харківській, 100 407 – Волинській, 1 331 – Чернігівській, 30 370 – Донецькій, 21 307 – Полтавській, 8 818 – у Катеринославській губернії⁴⁷. На ставлення радянської влади до населення польського походження відчутно впливали події пов'язані з війною 1919–1920 років, перш за все, поразка червоної армії під Варшавою у серпні 1920 року. “Протягом всього десятиліття радянська влада постійно нагнітала антипольські настрої. Польща подавалася як імперія абсолютного зла, один з пріоритетних ворогів СРСР. Радянська преса, література, кінофільми, тощо розпалювали ворожнечу до західного сусіда і до поляків як нації”⁴⁸.

Значна частина польського населення насильно відселялася місць проживання, які межували з теренами Другої Речі Посполитої. Зазвичай новими місцями їх поселення ставали малозаселені степи Північного Причорномор'я.

Посилення ролі сільських рад у соціалістичному будівництві

У 1926–1929 роках сільським радам – найчисленнішим органам влади – приділялася велика увага. Курс на колективізацію сільського господарства висунув як одне з першорядних завдань радянського будівництва подальше зміцнення сільських рад, адже саме вони “очолили боротьбу за соціалістичне перетворення сільського господарства, за ліквідацію куркульства як класу”⁴⁹. З цією метою у вересні 1926 року ВУЦВК і РНК УСРР було затверджено інструкцію про роботу комісії сільських рад; у жовтні 1927 року – нове “Положення про сільські Ради”, яке значно збільшувало повноваження сільрад, надавало їм адміністративно-господарських та фінансово-бюджетних прав. Рішеннями X Всеукраїнського з'їзду рад сільрадам були надані самостійні бюджети або прибутково-видаткові кошториси. До компетенції сільських рад належали всі організаційні, адміністративні і фінансово-податкові питання, керівництво сільським господарством, місцевою промисловістю і торгівлею, регулювання і охорона праці, культурно-виховна робота тощо, а також виконання нотаріальних функцій і реєстрація актів громадського стану. Положення значно розширило права сільрад у галузі землекористування та землеустрою, віднесло до їх компетенції розгляд суперечок між трудовими землеробськими господарствами та їх членами, що раніше вирішувалися судово-земельними комісіями і судами.

Значно посилилось керівництво сільрадами земельними громадами після введення у грудні 1929 року “Положення про сільськогосподарські наради при сільських радах”. Відповідно до положення сільськогосподарські виробничі наради мали розробляти та здійснювати заходи, спрямовані на соціалістичну перебудову сільського господарства свого району (створення радгоспів, колгоспів, МТС, виробниче кооперування тощо). На сільські ради покладалася також робота з розширення посівних площ, підвищення врожайності, розвитку тваринництва. Сільради практично керували земельними громадами, проводячи у життя курс партії на суцільну колективізацію: всі протоколи земельної громади та її правління розглядалися на засіданні президії сільради і затверджувались нею або скасовувались.

⁴⁶ ЦДАВОВ України Ф. 423. Оп. 1. Спр. 99. Арк. 10–12.

⁴⁷ ЦДАВОВ України. Ф. 413. Оп. 1. Спр. 6. Арк. 30. Спр.10. Арк.88.

⁴⁸ Зарецька Т. Польське населення УСРР у 1920-ті роки: перехід до радянського способу життя. *Проблеми історії України: факти, судження, пошуки* : Міжвід. зб. наук. пр. 2006. Вип. 15. С. 73–74.

⁴⁹ Історія держави і права Української РСР (1917–1960). Київ, 1961. С. 400.

Найбільш інтенсивно процес створення національних сільських та селищних рад в УСРР тривав у 1924–1927 роках. Динаміка росту національних сільрад наступна:

1925 р. – 232,

1926 р. – 648,

1927 р. – 872.

На 1927 рік роботу по виділенню національних сільських рад керівництво країни вважало майже повністю завершеною. Охоплення відповідних національних рад національними районами на 1927 р. було наступним:

болгарські райони – 70%,

німецькі – 34%,

польський – 10%,

єврейський – 4%.

Поряд із сільськими радами зростала й кількість селищних рад. Порівняно швидкими темпами створювалися й національні райони. Якщо у 1925 році їх було 7, у 1926 році – 11, то в 1931 році – 25 районів, до складу яких входило 335 національних та декілька десятків українських сільрад⁵⁰.

Основним аспектом суспільно-політичного життя в національних районах та сільських радах стало насадження владними структурами радянської ідеології. Реалізацією поставленої мети займалися національні секції агітаційно-пропагандистських відділів, які підпорядковувалися ЦК КП(б)У і ЦК ВКП(б). Справжньої підтримки в середовищі більшості національних меншин комуністична партія не мала. Партійних осередків у місцях проживання національних меншин було не багато. Разом із тим, національні меншини з кожним виборчим роком збільшували свою чисельну присутність у радах всіх рівнів, це свідчило про деяке піднесення суспільно-політичної активності представників етнічних груп, про їх втягнення до радянського будівництва. Прагнучи зберегти національні риси і традиції господарського життя, етнічні групи (німці, поляки, євреї, болгари) наштовхнулися на політику одержавлення та шаблонізації економіки. Влада силоміць намагалася поступово знищити національні традиції і приватно-власницький характер їх психології.

Висновок

Таким чином, на перших порах при запровадженні політики “коренізації” національні меншини розраховували отримати реальну владу, сформовану із своїх представників, але для командної системи національні одиниці були засобом запровадження влади більшовиків. Саме цим одиницям відводилася важлива роль у політичному, ідеологічному, соціальному розширенні національних меншин, виявленні класово ворожих елементів, роздмухуванні класового протистояння на що спиралася радянська влада (політика “валодарюй і поділай”). У підсумку, політика “коренізації” була частиною загального плану радянської союзнаї республік, у тому числі УСРР. Вона об’єктивно сприяла росту національної свідомості меншин, їх консолідації, лояльному ставленню частини інонаціонального населення до нової влади. У той же час вона проводилася з відверто політичним спрямуванням, маючи на меті перетворити національні меншини у покірних будівників соціалізму, тобто радянизувати їх. Це фактично був основний мотив створення національних територіальних одиниць у контексті загальної політики ВКП(б) та її васала КП(б)У. Реальне впровадження “коренізації” мало класово-ідеологічний характер, хоча не можна заперечувати деякі позитивні зрушення у сфері освіти та культури, утвердження самоідентичності національних меншин.

На прикладі національно-адміністративних одиниць радянська влада намагалася довести, що національне питання в СРСР вирішено “справедливо”, показати його переваги порівняно із західними державами. Виділення національних сільрад та районів відкривало командній системі сприятливі умови для створення позитивного іміджу за кордоном, “радянизації” етнічних груп, ідеологізації їх життя, для “виявлення, викриття, знешкодження” “класових ворогів”, “шкідників”, “шпигунів” або просто “підозрілих” осіб. У ширшому контексті частину націо-

⁵⁰ Гуцало Л. Етнічно-територіальне районування в УСРР (20–30-ті роки ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. істор. наук. Київ, 2007. С. 9.

нальних меншин потрактовано як базу для просування соціалістичної революції на Захід. Тому радянська влада чільне місце відводила соціально-економічному розвитку національних районів, розгортанню наполегливої ідеологічно-пропагандистської роботи з метою якнайбільшого залучення представників національних меншин до радянського будівництва.

Задекларована радянською владою культурна революція у 1920-х років була двоякою – привабливою за гаслами, але тоталітарною за ідеологічним забарвленням та методами реалізації. Підтвердженням цього стало те, що, з одного боку, запроваджувалася загальна обов'язкова початкова освіта, створювалася мережа шкіл, хат-читалень, бібліотек, клубів, видавались мовами національних меншин періодичні видання, книги, а з іншого – встановлювався жорсткий контроль за їх змістом, ідейною спрямованістю духовно-культурної сфери, викорінювалася національна самобутність народної культури та культури повсякденності. Одним із критеріїв суспільно-політичної активності населення національних адміністративно-територіальних одиниць була його участь у виборах до рад. Виборчий процес проводився в інтересах держави та пануючої ідеології, до того ж здійснювався методами тиску радянського режиму і був під партійним контролем. Етнічні групи прагнули зберегти традиції господарського життя, але зіткнулися з політикою одержавлення, ідеологізації та шаблонізації. Поруч з українцями представники національних меншин пережили всі випробування тоталітаризму: політичні, соціально-економічні та культурні експерименти, а також масові репресії і голодомор у 1930-х років.

THE PECULIARITIES OF NATIONAL POLICY IN THE UKRAINIAN SOVIET SOCIALIST REPUBLIC IN 1920-S ON THE EXAMPLE OF THE POLISH AND GERMAN MINORITIES

Eugen SINKEVYCH

*Cherkasy National University named after B. Khmelnytsky,
Department of World History and International Relations
Shevchenko Boulevard, 81, Cherkasy, Cherkasy region, 18000
e-mail e.sinkevych@gmail.com*

Summary

An integral part of the history of Ukraine is a history of certain national groups that lived in its territory. From long ago, the people of Ukraine, besides titular ethnic group, was composed of Russians, Jews, Poles, Germans, Greeks, Armenians and other national groups. The events that took place at the final stage and after the First World War became a special milestone in the history of Ukraine. The beginning of 1920s in Ukraine was marked by an explosive aggravation of interethnic relations caused by the catastrophic deterioration in the economic conditions and famine affecting all the ethnic groups¹. The consequences of the First World War, "war communism" policy, civil war against own "kith and kin" and the unresolved agrarian question were evident. Ukrainian historiography has not yet systematically and comprehensively studied the peculiarities of social, economic and cultural development of the Ukrainian society in the context of the national policy of the Soviet state, role of village councils in the social and political, social and economic transformations in the rural areas; besides, it has not been determined a function of village council as a main structural element in the development of the Soviet regime. The transition to the New Economic Policy, transfer of governmental powers to the village councils in rural areas and the Soviet "localization policy" were intended to prepare a background for improving the situation in the field of management of the agricultural sector of economy and the political line of the All-Union Communist Party (Bolsheviks) in rural areas. Support of these changes by the legislation and specific actions of central and local governmental bodies will be considered on the example of the Polish and German national minorities in the USSR in 1923–1929 and the role of village councils in the process of "sovietisation" of the village.

Keywords: *"sovietisation" of the village, New Economic Policy, German national minority, Polish national minority.*

References

- Beloramenskiy, B. (1993). Osobennosti sovremennoy mestnogo samoupravleniya [Features of modern local self-government]. *Pravovedeniye [Jurisprudence]*, no. 5 (in Russian).
- Borisenok, E. (2015). Konceptii "ukrainizacii" i ich realizaciya v nacionalnoyi politike v gosudarstvach vostochnoevropeyskogo regiona [The concept of "Ukrainization" and their implementation in national politics in

the states of the Eastern European region] (1918–1941). *Extended abstract of Doctor's thesis*. Moskva (in Russian).

Borysenok, O. (2000). Obgovorennia problem ukrainizacii vyschym partiynym kerivnyctvom u 1922–1923 rr. [Discussion of the problems of Ukrainization by the higher party leadership in 1922–1923]. *Ukrains'kyi istorychnyy zhurnal*. [Ukrainian Historical Journal]. Kyiv, no. 4 (in Ukrainian).

Borisenok, E. (2009). Vliyanie polskogo faktora na politiku bolshevikov po nacionalnomu voprosu (bol'sheviki i ukrain'skiyi vopros v 1917–1923 godach) [The influence of the Polish factor on the policy of the bolsheviks on the national question (the bolsheviks and the national question in 1917–1923)]. *Revolucionnaia Rossia 1917 goda i polskiy vopros: novye istochniki, novye vzgliady* [Revolutionary Russia in 1917 and the Polish Question: New Sources, New Perspectives]. Moskva (in Russian).

CDAVOV Ukrainy (in Ukrainian)

Chyrko, B. (2002). Nacional'nye nemeckie rayony i selskie sovety [National German districts and village councils]. Materialy k encyklopedii "Nemcy Rossii". *Nemcy Ukrainy. Pilotnyy sbornik* [Materials for the encyclopedia "Germans of Russia". Germans of Ukraine. Pilot compilation]. Moskva, no. 7 (in Russian)

Chistyakov, O. (1965). Korenizaciya hosudarstvennogo apparata nacional'nykh rayonov v pervye hody sovetskoj vlasti [Indigenization of the state apparatus of national regions in the first years of Soviet power]. *Pravovedenie* [Jurisprudence], no.1 (in Russian)

Coraz lepiej [Getting better]. *Głos Młodzieży* [Voice of the Youth], 28 września – 2 października, 1927, no. 36 (in Polish)

DAHO. F.r. 2. Op. 1. Spr. 1409.

DAMO. F. 1, Op. 1. Spr. 116.

Diriavka, J. (2011). Rozvytok nacionalnoyi ideyi UEP. [Development of the national idea of UES]. *Hrani* [Grani], no. 3 (77), pp. 124–128 (in Ukrainian).

Doroshenko, M. (2004). Borotba za vladu Rad u bil shovyc kiy partii v 1923–1925 rokach ta ii vplyv na rozstanovku sil u partiyno-derzhavniy verkhivci USRR [The struggle for Soviet power in the Bolshevik Party in 1923–1925 and its influence on the balance of power in the party-state leadership of the USSR]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennya, poshuky* [Problems of the history of Ukraine: facts, judgments, searches], no. 10, pp. 92–102 (in Ukrainian).

Evtuh, V. (1994). Nimci v Ukrayini (1920-i – 1990-i roky) [Germans in Ukraine (1920-s – 1990-s)]. Kyiv: INTEL (in Ukrainian).

Graziosi, A. (1997). The Great Soviet Peasant War. Bolsheviks and Peasants, 1917–1933. Cambridge: Ukrainian Research Institute Harvard University (in English).

Hucalo, L. (2007). Nacionalno-terytorial'ne rayonyvannia v USRR (20–30-ti roky XX st.) [National-territorial zoning in the USSR (20–30 s of the twentieth century)]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kyiv (in Ukrainian).

Hucalo, L. (2008). Stanovlennia ta rozvytok systemy nacionalnoho rayonuvannia v Ukrayini v 20-h rokach XX stolittia [Formation and development of the national zoning system in Ukraine in the 1920 s.]. *Volyns'ki istorychni zapysky* [Volyn historical notes], vol. 1 (in Ukrainian)

Ivanova, T. (2006). Nacionalna polityka v SRSR u 1920-ti rr. [National policy in the USSR in the 1920 s.]. *Naukovyy visnyk MNU im. V.Suhomlyns'koho* [Scientific Bulletin of MNU. V. Sukhomlinsky], no. 3.38 (110) (in Ukrainian).

Istoriya derzhavy i prava Ukrain'skoyi RSR (1917–1960). [History of the State and Law of the Ukrainian RSR (1917–1960)]. (1961). Kyiv (in Ukrainian).

Kamins'ka, N. (2010). Miscve samovryaduvannya: teoretyko-istorychnyy i porivnyal'no-pravovyy analiz [Local self-government: theoretical-historical and comparative-legal analysis]. Kyiv (in Ukrainian).

Kozypeva, M. (2012). Movna polityka v nacionalnykh administratyvno-terytorialnykh odynycyah Ukrainy 1920–30-h rr. yak politolohichnyy chynnyk [Language policy in the national administrative-territorial units of Ukraine in the 1920 s and 1930 s as a political science factor]. *Naukovi praci Chornomors'koho derzhavnogo universytetu im. P. Mohyly* [Scientific works of the Black Sea State University. P. Mogili], no. 192, vol. 204 (in Ukrainian).

Krasnykov, B. (2007). Orhanizacionno-pravovye osnovy deyatelnost mestnykh orhanov vlasti v nachale 1920-h na materialakh Tambovskoy hubernii [Organizational and legal bases of local government activities in the early 1920 s. on the materials of the Tambov province]. Tambov (in Russian).

Kulynych, I. (1995). Narysy z istorii nimeckych koloniy v Ukraini [Essays on the history of German colonies in Ukraine]. Kyiv (in Ukrainian).

Marchuk, M. (2002). Osvitnya polityka v Ukraini v umovach nacionalno-kulturnoho vidrozhennya: etnonacionalni aspekty (1917 – kinec' 1920-h rokov) [Educational policy in Ukraine in the context of national

and cultural revival: ethno-national aspects (1917 – late 1920 s)]. *Etnichna istoriya narodiv Evropy [Ethnic history of the peoples of Europe]*, no. 12 (in Ukrainian)

Mironova, I. (2017). Nacional'ne pytannya v URSS (1920–1980-ti rr.): problemy ta shlyachy vyrishennya [The national question in the USSR (1920 s – 1980 s): problems and solutions]. *Istorychnyy arhiv. [Historical archive]*, no. 17. (in Ukrainian)

Novochat'ko, L. (1999). Social'no-ekonomichni i kulturni procesy v Ukraini u konteksti nacionalnoi polityky radyans'koi derzhavy (20-ti – seredyna 30-h rr. XX st.) [Socio-economic and cultural processes in Ukraine in the context of the national policy of the Soviet state (20 s – mid 30s of the twentieth century). *Extended abstract of Doctor's thesis*. Kyiv (in Ukrainian).

Osnovnye principy novoho administrativnoho deleniya [Basic principles of the new administrative division]. (1922). *Byulleten' NKVD USSR. [Bulletin of the NKVD of the USSR]*, no. 9. p. 8 (in Russian)

Pidvyshuyte robotu rad [Increase the work of councils]. *Chervonyi Pluhatar [Red Plowman]*. (15.07.1927), no. 187 (in Ukrainian).

Przegląd pracy rad i zadania jacejek LKZMU we wsi polskiej [Review of the work of councils and tasks of LKZMU eggs in a Polish village]. (1927, 7 września). *Głos Młodzieży [Voice of the Youth]*, no. 33 (in Polish).

Schob ne pomyltys', zapytay! Pro pozbavleniya vyborchyh prav [In order not to be mistaken, ask! About deprivation of suffrage]. (4.02.1927). *Chervonyi Pluhatar [Red Plowman]*, no. 140 (in Ukrainian).

Sobranie uzakoneniya i rasporyazheniya raboche-krest'yanskoho Pravitel'stva Ukrainy [Collection of legalizations and orders of the workers' and peasants' government of Ukraine]. (1925). Kharkiv (in Russian).

Suspilstvo i vlada v radyans'kii Ukraini rokiv NEPu (1921–1928). Kolektyvna monohrafiya [Society and power in Soviet Ukraine during the NEP (1921–1928). Collective monograph]. (2015). Kyiv, vol. 2 (in Ukrainian).

Titova, N. (2015). Polityka "ukrainizacii" na terytorii Podil's'koi hubernii USRR (1920–1923 roky): istoryko-pravovyy analiz [The policy of "Ukrainization" in the Podolsk province of the USSR (1920–1923): historical and legal analysis]. *Naukovyy visnyk Uzhgorods'koho nacional'noho universytetu [Scientific Bulletin of Uzhhorod National University]*. Seriya "Pravo", no. 30, vol. 1 (in Ukrainian).

Trzeba stanąć bliżej do mas [You have to get closer to the masses]. (1927, 5 października). *Głos Młodzieży [Voice of the Youth]*, no. 37 (in Polish).

Yakubova, L. (2005). Centralna komisiya nacionalnykh menshyn pry VUCVK ta yiyi miscevi orhany. 1924–1934 rr. [The Central Commission for National Minorities at the All-Ukrainian Central Executive Committee and its local bodies. 1924–1934]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennya, poshuky [Problems of the history of Ukraine: facts, judgments, searches]*, no. 14. Kyiv (in Ukrainian)

Zarec'ka, T. (2006). Polske naselennya USRR u 1920-ti roky: perehid do radyanskoho sposobu zhyttya. [The Polish population of the USSR in the 1920 s: the transition to the Soviet way of life]. *Problemy istorii Ukrainy: fakty, sudzhennya, poshuky [Problems of the history of Ukraine: facts, judgments, searches]*, no. 15 (in Ukrainian).